

Марина Симић

Факултет политичких наука – Универзитет у Београду
marina.simic@fpn.bg.ac.rs

Теоријско наслеђе Питера Бергера и Томаса Лукмана

Тема овог броја Гласника Етнографског института јесте теоријско наслеђе Питера Бергера и Томаса Лукмана, чији рад је оставио изузетног трага у друштвеним наукама и многим хуманистичким дисциплинама. Повод за овакву тему броја јесте недавна смрт обојице аутора – Томаса Лукмана у мају 2016. године, само неколико дана после симпозијума одржаног поводом педесетогодишњице првог издања *Друштвене конструкције стварности*, на његовом и Бергеровом алма матер у Бечу, а Питера Бергера само годину дана касније. Њихово капитално дело, *Друштвена конструкција стварности: расправа о социологији знања*, сматра се једном од најзначајнијих социолошких књига свих времена, чији утицај превазилази дисциплинарне оквире.

Овај темат има за циљ анализу кључних тачака Бергерове и Лукманове теорије и пропитивање њеног савременог утицаја. Аутори и ауторке окупљени у овом броју пропитују значење, рецепцију и утицај *Друштвене конструкције стварности*, али и других дела ових аутора. *Друштвена конструкција стварности* преведена је за загребачки „Напријед“ као *Društvena konstrukcija zbilje*, 1992. године, а на нашем језику објављени су и поједини радови Лукмана и Бергера (Berger i Lukman 1992, 2015; Berger 1996, 2002, 2003, 2010; Berger 2003; Lukman 1993a, 1993b, 2005). Аутори ових текстова, социолози, антрополози и филозофи, посебно су заслужни за анализу и теоријско пропитивање њиховог рада и у домаћој академији и ван ње, и ово је била прилика да своје мисли изложе на једном месту. Сви аутори овде окупљени истичу значај овог дела, због чега су нека понављања у текстовима различитих аутора нужна и очекивана, те сам одлучила да у томе не интервенишем. Међутим, приступи су различити, и оцене теоријских поставки ових аутора су другачије. *Друштвена конструкција стварности* путовала је у различита академска, али и ванакадемска поља, трансформишући их, али при томе бивајући и сама трансформисана. Тако већина аутора у овом темату констатује да је перцепција овог дела често била другачија од оне који су сами њени аутори заговарали, често се ограђујући од различитих „конструктивизама“ који су се директно или индиректно позивали на *Друштвену конструкцију*.

Темат отвара текст Иване Спасић „*Друштвена конструкција стварности* и конструкционизам: непоразум који то (можда) није“. У овом тексту ауторка разматра однос Лукмана и Бергера према различитим формама конструктивизма који је углавном био негативан. Ауторка објашњава да постоји неколико главних тачака размимоиложења које наводе ови аутори. Једна су различити теоријски корени – према Лукману и Бергеру, конструкционизам има своје корене у постмодернизму, постструктурализму и марксизму, док њихова теорија води порекло из класичне социолошке теорије Вебера и Диркема, Шицове социјалне феноменологије, те немачке филозофске антропологије и Мидовог социјалног бихевиоризма. А друга је, према овим ауторима, растварање реалности код конструкциониста. Ивана Спасић, међутим, показује да Бергеров и Лукаманов суд нису потпуно тачни. Наиме, постоје различити конструкционизми и неки од њих су заиста блиски Бергеровом и Лукмановом теоријском програму. Нису сви конструкционизми „деконструктивистички“ нити намеравају да „униште стварност“, већ да „редефинишу наше социолошко знање о њој“ (цитирано према Спасић, у овом броју). Стога ауторка закључује да постоји непрекинут низ између Бергерове и Лукманове књиге и потоњих, разноликих верзија конструктивизма и закључује да су многи коментатори приметили да је *Друштвена конструкција стварности* „отворила људима очи за арбитарност друштвене стварности“ (цитирано према ибид.) и да њени аутори „не могу, нити треба, да се одрекну одговорности за тај кардинални одјек“ (Спасић).

Текст Хајрудина Хромацића и Хелене Поповић историзује појаву *Социјалне конструкције стварности*, објашњавајући да њен значај лежи у синтези два доминанта приступа социологији – оног диркемовског и оног веберовског и успостављању социологије знања као дисциплине. Њихов рад оцртава главне теме овог дела и аналитички их разлаже. Аутори посебно анализирају три кључна аспекта институционализације, онако како је виде Бергер и Лукман – језик, улоге и постварње, пре чему је језичка компонента посебно значајна. Аутори примећују да је концепт постварења близак марксистичким „*konceptima robnog fetišizma i otuđenja*“ (цитирано према Нгомајић и Поповић, у овом броју), али га Бергер и Лукман не развијају у том правцу. Њихов рад није близак марксизму ни теоријски ни политички. У другом делу текста, Хромацић и Поповић разматрају перцепцију овог дела у друштвеним наукама, наводећи не само разлике у перцепцији идеје „конструкције“, већ и разлике у тумачењу овог појма између Бергера и Лукмана. У завршном делу, аутори скицирају неке основне правце социјалног конструктивизма који су се развили на трагу Бергеровог и Лукмановог дела.

Текст Душана Маринковића, „Епистемолошка скромност' Питера Л. Бергера: против ортодоксије“ објашњава основне епистемолошке поставке Бергеровог рада. Маринковић објашњава да је *Друштвена конструкција стварности* „важан социолошки догађај“ којим се обнавља европско наслеђе социологије знања и ова дисциплина враћа из филозофије у простор друштвених наука. Смештајући историју Бергерове социологије знања у Бергерову интелектуалну биографију „неприпадања“, инсипирисану

„епистемолошком скромношћу“, Маринковић објашњава да је социологија знања трајна преокупација Питера Л. Бергера која уоквирује проучавање религије, модернизације и глобалне културе. Радећи у великој мери против доминантних струја свог времена, Бергер се враћа социологији знања, која је до тада била „социолошка фуснота у историји идеја“ (цитирано у Маринковић, у овом броју). Лукман и Бергер успевају да људско знање, тај „вечити хибрид епистемологије и социологије, идеологије и здравог разума, марксизма, феноменологије и историзма“ лоцирају у „своју врхунску реалност – свакодневицу друштвеног живота“ (Маринковић). Та „епистемолошка скромност“ отворила је простор за „много прецизније и јасније разумевање традиционално сумњиве претпоставке о томе да су људска знања (на одређен начин) друштвено условљена“ (Маринковић). На тај начин, како објашњава Маринковић избегнута је вредносна квалификација и класификација знања и омогућено проучавање разума као резултата друштвене конструкције, а социологија знања је лоцирана и изван манхејмовске друштвене условљености знања и Марксове претпоставке о условљености знања производним односима (Маринковић). Оваква (не)лоцираност и отвореност отворила је пут новој социологији знања, чији је утицај на друштвене науке остао трајан.

Рад Часлава Копривице преиспитује одлуку Бергера и Лукмана да основне теоријске поставке *Социјалне конструкције стварности* успоставе изван филозофије. Користећи се иманентним приступом – анализом текста, аутор показује да таква одлука не може бити одржива, те да се социологија знања не може развити ван филозофије. Часлав Копривица показује да се социологија знања не може конституисати као „трансепистемолошка“ емпиријска дисциплина. Аутор посебну пажњу посвећује епистемолошким аспектима *Социјалне конструкције стварности*, а то је однос стварности и мишљења. Копривица наводи да знање можемо разумети као „низ интерпретативних, иманентно повезаних представа-тврдњи које би претендовале да одговарају 'спољњој' стварности, чија конституција као стварности не би била идентична са конституцијом знања“ (Копривица, у овом броју) што није и разумевање знања које заговарају Лукман и Бергер, иако на једном месту преузимају феноменолошку рedefиницију „стварности“, док се у *Социјалној конструкцији стварности* знање појављује као синоним за један аспект „махом нерелевантне животно-‘дискурзивне’ праксе [...]“ (Копривица). У том смислу, Бергер и Лукман користе два појма „знања“ који одговарају двема „епистемологијама“. Једну која се тиче друштвених установа и другу која одговара предметима који „су у својем бићу и конституцији независни од институционалних радњи, односно од установама саобразнога држања“ (Копривица). На тај начин, Бергер и Лукман прибегавају „несовешћеној еквивокацији“, користећи појам знања у два суштински другачија значења. Одатле долазе и проблеми у разумевању начина на који се стварност „конструира“ и који захтевају филозофски темељније објашњење.

Рад Душана Ристића такође обрађује проблем разумевања социјалног конструктивизма у делу Бергера и Лукмана, наводећи да је њихова књига

остварила трајан утицај на развој различитих социјалних конструктивизама. У том оквиру, Ристић посебно издваја значај који је *Друштвена конструкција стварности* донела на методолошком нивоу и који он назива „методолошким заокретом“ ка новим начинима истраживања и објашњавања друштвених односа, посредством разумевања „значања и симбола“, који ће касније бити обједињени термином *дискурс* у друштвеним наукама и социологији. Аутор објашњава да у *Друштвеној конструкцији стварности* још увек не можемо говорити „о социолошкој анализи дискурса, али можемо приметити да је Бергерова и Лукманово препознавање значаја језика не само као посредника, већ као оруђа – ‘објективатора’ у процесу социјалне конструкције стварности – отворило пут и за социолошко схватање дискурса као типа друштвеног регистра (начина категоризације) и друштвене праксе у којој се и захваљујући којој се друштвена реалност артикулише и репродукује“ (Ристић, у овом броју). Ово је само један корак од фукоовске тезе о дискурзивном знању, тј. знању „као типу дискурса“ (Ристић). На овом трагу развијен је приступ немачког социолога Рајнера Келера, који се обично означава као *СКАД приступ (Sociology of knowledge approach to discourse)* и који покушава да премости разлике између културалистичких приступа у истраживању дискурса и теоријског оквира који је развио Мишел Фуко (Ристић). Циљ анализе је „реконструкција процеса социјалне конструкције, објектификације, комуникације и легитимизације значењских структура“ (цитирано према Ристић). При томе треба имати у виду, како истиче Душан Ристић, да то не значи успостављање идеалистичке или пак „чисто језичке“ парадигме која би била одвојена од „материјалног света“. Бергерова и Лукманова теорија је одлучно материјалистичка, дискурси су резултат друштвеног деловања, а „нешто апстрактно и невидљиво – већ их стварају и репродукују актери кроз дискурзивне праксе и догађаје свакодневице“ (Ристић).

Рад Саше Босанчића адресира две уобичајене критике које се упућују *Социјалној конструкцији збиље*. Први је проблем деловања, а други концепт субјекта који су Лукман и Бергер развили као одговор на класично социолошко питање о томе како настаје социјални поредак. Савремене модификације Бергерове и Лукманове теорије субјекта водиле су ка успостављању релационих социолошких теорија и теорија субјективизације. Босанчић објашњава да се социјално не може схватити као резултат дијалектичког односа субјекта и објекта – објективизација и значење не настају само као резултат интерактивних процеса, већ су процеси стварања значења већ укључени у процес објективизације. Овакава разрада Бергерове и Лукманове поставке омогућила је развој различитих теорија „новог материјализма“, укључујући и Латурову теорију актера-мрежа. Такође, Бергерова и Лукманова теорија „укрућивања друштвене збиље“ великим делом се заснива на „теорији моћи“ која објашњава начине на који одређено знање постаје „збиља“. Ово представља стартну позицију за развој приступа дискурсу који почива на социологији знања (*The Sociology of Knowledge Approach to Discourse*), а која повезује прагматичну теоријску традицију засновану на раду Бергера и Лукмана са Фукоовом теоријом моћи. У оквиру овог приступа развијен је концепт дискурса који омогућава анализу „политике

знања” као форме социјалне конструкције стварности. Интерпретативна анализа субјективизације, коју развија Саша Босанчић, омогућава да се ова форма анализира на два нивоа: на нивоу институција и на нивоу друштвених актера. На тај начин добија се разумевање процеса субјективизације као дикурзивних процеса у којима се сам субјект формира.

Рад Милоша Јовановића бави се Лукмановим концептом идентитета. Његова теза да је индивидуални идентитет заправо друштвено условљен логичан је наставак рада који је Лукман започео у *Социјалној конструкцији збиље*. Могло би се рећи да је за Лукмана „лични идентитет производ социјалног учења, у смислу да је у односима лицем-у-лице искуство сопства изграђено на искуствима другог“ (Јовановић, у овом броју). Овде се Лукман ослања на теорију социјализације америчког социолога Чарсла Кулија, која се мени чини посебно занимљивом, јер употребљава метафору огледала да би објаснила процес социјализације, коју ће касније употребити Жак Лакан у једној сасвим другој парадигми (или како каже Лукман „човек почиње да гледа себе кроз очи својих ближњих“, цитирано према Јовановић). За Лукмана лични идентитет је специфично људски облик организације живота, који одликује *ексцентричност* – „човек је тело, има тело и то заједно у исто време, што значи да себе доживљава као биће који није истоветно са својим телом, већ има тело на располагању“ (цитирано према Јовановић), што значи да – „човеково искуство њега самог увек лебди у равнотежи између бивања телом и имања тела“ (Јовановић) при чему је човек сам оно што успоставља динамичну границу између „ја“ и „не-ја“.

Мој рад враћа теоријску лопту у антрополошко двориште. Рад се бави могућностима антрополошког присвајања Бергеровог и Лукмановог дела и односом теорије етнографије и теорије социјалног конструктивизма какву су осмислили Бергер и Лукман. Крећући се од концепата простора и времена као простора-времена свакодневице, ауторка указује на могућност употребе етнографије као теоријско-методолошког оквира за разумевање постсоцијалистичке трансформације у Европи. Објашњавајући значење појмова постсоцијализма и пост-постсоцијализма, ауторка предлаже да се улога сећања (тј. времена) сагледа посредством анализе свакодневних пракси, уместо уобичајеног фокуса на наративе, чиме се постиже боље разумевање не само садашњице, већ и (размевање) будућности. Користећи наведени теоријско-методолошки оквир, ауторка нуди ново читање неких од централних тема постсоцијалистичке трансформације у Србији, као што су друшто, држава, морал и „нормалност“.

Рад Лидије Радуловић бави се схватањем религије Питера Бергера. Ауторка обрађује кључне теме Бергеровог разумевања религије: појмове секуларизације, десекуларизације и религијског плурализма. Радуловић посебно преиспитује концепт значења у Бергеровом делу, који се чини кључним и за разумевање културе и за разумевање религије. У том смислу, ауторка прави поређење између теорије значења (културе и религије) у радовима Клифорда Герца и Питера Бергера – као представника две типичне дисциплинарне парадигме (антрополошке и социолошке), које имају много

додира. За Бергера, социологија религије је део социологије знања и, слично као код Герца, представља „симболички систем“ којим се оријентише целокупни живот појединца. У складу са својом општом теоријом о конструкцији реалности, Бергер посматра религију „као људски производ и друштвену конструкцију која добија ореол објективне стварности у процесима институционализације и легитимације“ и њена улога је „успостављања смисленог реда у конституисању симболичког универзума значења“ (Радуловић, у овом броју). Из те поставке произилазе и Бергерове тезе о секуларизацији, модернизацији и плурализму које су посебно важне за савремени свет.

Радови окупљени у овом броју промишљају рад Лукмана и Бергера из различитих дисциплина: социологије, антропологије, филозофије, што само по себи указују на одјек који су њихови радови имали и у филозофији и у друштвеној теорији. У том смислу, ово није само омаж или ретроспектива рада два велика научника и надам се да ће сличности, али и разлике у ставовима изнетим у овом темату омогућити отварање даљег промишљања вредности Бергеровог и Лукмановог дела.

Коришћена литература

- Berger, Piter. 1996. „Sociologija: povlačenje poziva?“ U *Sociologija forever*, prir. Dragoljub B. Đorđević, 21–27. Niš: Učenička zadruga gimnazije „Svetozar Marković“.
- Berger, Piter. 2002. „Moralno rasuđivanje o političko postupanje.“ U *Savremena filozofija morala*, ur. Džors Evard Mur, prir. Dragan Jakovljević, 229–238. Podgorica: Ratio.
- Berger, Piter. 2003. „Epistemološka skromnost: intervju Piter Berger.“ *Žurnal za sociologiju*: 135–141.
- Berger, Piter. 2010. „Pravoslavlje i globalni pluralizam.“ *Teme: časopis za društvenu teoriju i praksu* 34 (1): 155–166.
- Berger, Piter. 2015. „Identitet kao problem sociologije znanja.“ *Društvo i znanje: sociološka hrestomatija*, prir. Dušan Marinković i Dušan Ristić, 465–477. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Berger, Piter & Tomas Lukman. 1992. *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed.
- Berger, Piter i Tomas Lukman. 2015. „Problem sociologije znanja.“ U *Društvo i znanje: sociološka hrestomatija*, prir. Dušan Marinković i Dušan Ristić, 384–401. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Lukman, Tomas. 1993a. „Sekularizacija – moderan mit.“ *Gradina: časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja* 28 (10–12): 80–85.

Lukman, Tomas. 1993b. „'Sekularizacija' – nasleđe iz ranih dana sociologije.“ *Gradina: časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja* 28 (10–12): 86–89.

Lukman, Tomas. 2005. „Religijska situacija u Evropi: pozadina savremenih preobraćenja.“ *Teme: časopis za društvenu teoriju i praksu* 29 (1–2): 135–144.